

Jolanta Mędeńska

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4924-0163>

e-mail: jolantamedelska@gmail.com

Piotr Wierzchoń

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7658-5362>

e-mail: wierzch@amu.edu.pl

Leksyka morska w słowniku rosyjsko-polskim Piotra Dubrowskiego jako punkt wyjścia do badań chronologicznych polskich terminów marynistycznych*

**Maritime lexis in the Russian-Polish dictionary by Piotr Dubrowski
as a starting point for chronology-oriented
studies of Polish maritime terms**

Abstrakt

Autorzy omówili rozwój leksyki marynistycznej w języku rosyjskim i polskim, wskazując na ogromną przewagę zasobów rosyjskich nad polskimi utrzymującą się aż do okresu międzywojennego. Poddali analizie 70 haseł z kwalifikatorem *w Marynarce* (litery K–L) w XIX-wiecznym słowniku rosyjsko-polskim. Stwierdzili, że redaktor zdołał dobrać polskie odpowiedniki dla zaledwie 22 translandów rosyjskich (31%), pozostałe opatrując tylko opisami znaczenia. Korzystając z dostępnych dziś źródeł, autorzy ustalili 74 translaty dla 48 jednostek rosyjskich pozostawionych bez przekładów i poddali je analizie chronologicznej. Stwierdzili, że 16 z nich było w obiegu w czasach P. Dubrowskiego, z czego 7 od bardzo dawna. Pozostałe pojawiły się dopiero po wydaniu słownika, większość (42) dopiero w okresie 1920–1939, kolejnych 7 jeszcze później.

Słowa kluczowe: XIX-wieczny słownik rosyjsko-polski, polska leksyka marynistyczna, chronologizacja

* Autorzy oświadczają, że ich wkład w powstanie artykułu był jednakowy. Koncepcja, założenia, metody itp. zostały wypracowane w trakcie dyskusji, po czym wspólnie modyfikowano je i doskonalono.

Abstract

The authors discussed the development of maritime lexis in Russian and Polish, pointing out a great preponderance of Russian over Polish instances which lasted until the interwar period. They analysed 70 entries with the qualifier *w Marynarce* [maritime] (letters K–L) in a 19th-century Russian-Polish dictionary. They found that the editor had managed to select Polish equivalents for only 22 Russian terms (31%), with the remainder provided only with descriptions of meaning. Using sources available today, the authors identified 74 translations for 48 Russian units left untranslated and subjected them to chronological analysis. They found that 16 of them were in use in Dubrowski's times, seven of which for a very long time prior to the date of publication of his dictionary. The others appeared only after the dictionary was published, the majority (42) as late as 1920–1939, with seven more appearing even later.

Keywords: 19th-century Russian-Polish dictionary; Polish maritime lexis; chronological order

1. Wprowadzenie

Słownik wskazany w tytule stanowi cenne źródło informacji o stanie polszczyzny w zaborze rosyjskim w drugiej połowie XIX w. (Mędelska 2020, 2020a, 2021, 2021a, 2022) i o warsztacie XIX-wiecznego leksykografa (Wawrzyńczyk 1995; Marszałek 2021, 2022; Mędelska 2019, 2022a). Niedostatki obróbki leksykograficznej, odzwierciedlające niską świadomość funkcji słownika przekładowego, można wykorzystać jako impuls do analiz chronologicznych słownictwa polskiego. Obserwowane braki warsztatowe obnażają luki w zasobie słownym polszczyzny ostatniej ćwierci XIX w. na tle zasobu rosyjskiego (Mędelska, Wierzchoń 2023, 2023a).

2. Cel i metoda analizy

Za punkt wyjścia obraliśmy leksykę rosyjską z kwalifikatorem *Mar.* [= *w Marynarce*]. W siatce haseł badanego słownika jest ona reprezentowana wyjątkowo licznie (około 330 translandów), podczas gdy w polszczyźnie w owym czasie w zasadzie nie istniała terminologia morska. Zbadaliśmy, jak poradził sobie słownikarz w niełatwej sytuacji braku symetrii między językiem wejścia i językiem wyjścia. Z przedziału liter *K* i *J* wypisaliśmy 70 translandów oznaczonych jako *Mar.* i omówiliśmy sposoby ich opisu przekładowego. Potem, dokonując kwerendy słowników przekładowych, specjalistycznych i innych zbiorów leksyki morskiej, dobraliśmy polski translat (lub translaty) do wyrazów rosyjskich pozostawionych przez redaktora bez odpowiednika tekstowego. Ową polską leksykę morską poddaliśmy analizie chronologicznej.

3. Kilka słów o Piotrze Dubrowskim i jego słowniku

Piotr Pawłowicz Dubrowski, Rosjanin, urodzony w roku 1812 na Ukrainie, absolwent polonistyki osłuchany z polszczyzną od dziecka, polonofil publikujący po rosyjsku i po polsku, był nauczycielem szkolnym i akademickim, autorem publikacji z zakresu sławistyki, redaktorem czasopisma i kilku słowników. Zmarł w Skierniewicach w wieku 70 lat, z których prawie połowę spędził w Polsce. Dane biograficzne (Dubrowskij 1893, 2009; Kempa 1995; Kula 2010; Dąbrowska 2017, 2018) wskazują, że był osobą bilingwalną, gruntownie wykształconą i dobrze przygotowaną do zredagowania słownika rosyjsko-polskiego.

Dokładny słownik języka polskiego i ruskiego opublikowano w Warszawie. Część I: *Dokładny słownik języka ruskiego i polskiego ułożony przez P. Dubrowskiego, członka-korespondenta Cesarskiej Akademii Nauk*. Część polsko-ruska została wydana w 1876 r. (dalej: DSPR), część II: *Dokładny słownik języka ruskiego i polskiego ułożony przez P. Dubrowskiego, członka-korespondenta Cesarskiej Akademii Nauk*. Część rusko-polska wyszła w roku 1877 (dalej: DSRP). DSRP zawiera ok. 50 tys. artykułów hasłowych (Wawrzyńczyk 1995: 95 i 99).

4. Chronologizacja. System Odkrywka

Biblioteki cyfrowe udostępniają zbiory tekstów elektronicznych, umożliwiając m.in. prowadzenie badań chronologizacyjnych w zakresie językoznawstwa¹. W wypadku studiów nad słownictwem chodzi o pozyskanie pierwszego zapisu jednostki w korpusach tekstów historycznych. Powstało efektywne narzędzie do przeszukiwania tekstów zdigitalizowanych i wydobywania danych: system informacyjny Odkrywka. Pozwala on pozyskać rezultaty w porządku chronologicznym dla wskazanych jednostek, a także poznać liczbę wszystkich odnalezionych wyników. Serwis działa na gigantycznym zindeksowanym materiale tekstowym. Kilka lat temu było to około 3,2 mln publikacji cyfrowych, 19,7 mln stron, 18 mld wyrazów, 91 mld znaków (Graliński, Dzienisiewicz, Wierzchoń 2017: 52–57).

¹ O podstawach lingwochronologizacji stworzonej przez Piotra Wierzchońa por. prace jego pióra, m.in.: 2008, 2009, 2010.

5. U początków rosyjskiej leksyki marynistycznej

Założki słownictwa morskiego sięgają Rusi Kijowskiej, kiedy to flotylla Słowian-Rusinów pływała po Morzu Czarnym, Kaspijskim i Bałtyckim, знаła drogę wokół Europy (Dygalo 2000: 3). Tworzyli je także żeglarze i korabnicy z okolic Nowogrodu Wielkiego (Brocki 1964: 48). Rosjanie mieli również leksykę związaną z okrętownictwem, w 1668 r. w stoczni nad Oką zwodowali okręt bojowy Orzeł (Dygalo 2000: 5–6). Terminologia była bogata (Suleżyckie 1967: 65), ale kiedy Piotr I rozpoczął budowanie potęgi morskiej, okazała się niewystarczająca do nazwania wszystkich przedmiotów i pojęć związanych z techniką i praktyką wojenno-morską przenoszona z państw Europy Zachodniej, zaczęto więc zapożyczać terminy obce². Nawet nazwy rodzime zastępowano zapożyczeniami (Brocki 1964: 48–49). Piotr I przedkładał terminy zachodnie nad własne, ponieważ budował swoją flotę na wzór zachodni, ale też nie była tajemnicą „нелюбовь царя к поморскому судостроению”³ (Suleżyckie 1967: 65). Nową terminologię tworzyli autorzy podręczników morskich, którzy „obce terminy po prostu oddawali literami rosyjskimi”. Początkowo zapożyczano leksykę holenderską, wkrótce jednak zaczęto zastępować ją angielską; czasem połowa wyrazu pochodziła z jednego języka, połowa z drugiego (Brocki 1964: 49). Słownictwo to krótko utrzymywało się w obiegu. W ustach ludu ulegało takiej modyfikacji, że zrozumieć je mogli tylko Rosjanie⁴. Dziś uważają tę specyficzną leksykę za własną (Suleżyckie 1967: 66).

W czasach Piotra I nowe wyrazy wymagały objaśnień, tworzone więc słowniczki. Pierwsze zbiory leksyki morskiej pozostawił Piotr I. W latach 1697–1698 opracował spis holendersko-angielski (56 haseł) i angielsko-holenderski (42). Pierwszy drukowany słownik morski ukazał się w 1701 r., pod koniec zaś XVIII w. było ich już dziewięć. W latach 1701–1960 wydano 130 słowników morskich (Brocki 1964: 49–54). *Encyklopedia nauk wojskowych i morskich* publikowana w latach 1883–1897 zawiera aż 1656 haseł poświęconych tematyce wojskowo-marynistycznej (Ůrov 2016: 42).

² Obce terminy morskie przenikały wcześniej, ale za Piotra I zapożyczanie stało się masowe (Brocki 1964: 49).

³ „niechęć cara do lokalnego nadmorskiego budownictwa okrętowego”.

⁴ Na przykład w naszym materiale znajduje się rzeczownik *княвдегедь*, zapisany po raz pierwszy przez Piotra I w postaci *ни аф дегем* (z ang. *knee of the head*) (ESRJ).

6. U początków polskiej leksyki marynistycznej

Pozycja Polski na morzu była bardzo skromna, razem z Prusami Książęcymi miała ona zaledwie 200 mil wybrzeża z jednym portem w Gdańsku. Flotę tworzone systemem kaperskim. W 1568 r. Polska dysponowała 40 okrętami (Lepszy 1947: 6–24). Około 1597 r. Zygmunt III Waza zaczął organizować własną flotę. To ona odniosła zwycięstwo nad Szwecją w bitwie pod Oliwą (Ślaski 1920: 3–4). Władysław IV zarzucił system kaperski, kupował i zbroił okręty, zbudował port we Władysławowie, jednak nie znalazł zrozumienia dla tych działań wśród magnaterii i szlachty. Około 1637 r. zaniechano starań i nie wznowiono ich do upadku I Rzeczypospolitej (Lepszy 1947: 43–46; zob. też Koczorowski 1973), po rozbiorach zaś „naród został całkowicie odcięty od morza” (Brocki 1964: 55). Kilkusetletni brak dostępu do Bałtyku skutkowało brakiem tradycji morskich. „Polacy stronili od morza; poza podróżami, zwłaszcza do Ziemi Świętej, wyjątkowo tylko, a wtedy w służbie obcej, jeździli na okrętach [...]” (Kleczkowski 1929: 5).

Nie było języka morskiego, „istniały tylko wyrazy flisackie i rybackie [...] dotyczące marynarki polskiej” (Wojtan 1936: 106). Ślady leksyki morskiej spotyka się w staropolskim piśmiennictwie geograficznym, literaturze pięknej, prasie, słownikach (Iwanowska 1990). W czasach zaborów słownictwo marynistyczne „stanowiło zlepek wyrażen z języków niemieckiego, rosyjskiego oraz niderlandzkiego, tworzonych często odrębnie i niezależnie na terenach zaborów, a przy tym wszystkim często powstawało w sposób tyleż spontaniczny, co niekonsekwentny” (Ślodochnik 2020).

Załączki leksykografii marynistycznej sięgają pierwszej połowy XVI w. Zestaw wyrazów związanych z żeglugą zawierał *Słownik* Bartłomieja z Bydgoszczy (1544) (Kwilecka, Popowska-Taborska 1977: 62). W słowniku łacińsko-niemiecko-polskim Jana Murmeliusa z pierwszej połowy XVI w. zamieszczono rejestr *O morzu i łodziach*. Leksyka morska i rzeczna znalazła też odzwierciedlenie w słowniku łacińsko-polskim Jana Mączyńskiego (1564), w poemacie *Flis* Szymona Klonowica (1595) i Marcina Borzymowskiego *Morska nawigacja do Lubeka* (1651). Wiadomości z zakresu żeglugi i nawigacji zawiera *Informacja matematyczna* [...] Wojciecha Bystrzonowskiego (1743). W *Nowych Atenach* (1745–1746) Benedykta Chmielowskiego zamieszczono *Terminy żegludze służące*, swoisty słowniczek łacińsko-polski. W XVIII-wiecznych słownikach i encyklopediach także znajdowały się kąciki wiedzy o morzu i okrętach (Iwanowska 1990: 534–546). Jednak morskiego języka żeglarskiego z prawdziwego zdarzenia nie było – w tekstach i dykcjonarzach, m.in. w *Słowniku* Lindego, odzwierciedlono niemal wyłącznie słownictwo flisackie i rybackie (Kleczkowski 1929: 5).

O słownictwie marynistycznym można mówić dopiero od końca XIX w.⁵, kiedy to w 1899 r. w tomie 6. „Roczników Towarzystwa Naukowego w Toruniu” opublikowano pracę Hieronima Gołębiowskiego *Wyrazy rybackie i żeglarskie u Kaszubów*, omawiającą 113 jednostek. W 1911 r. w „Pracach Filologicznych” ukazało się *Słownictwo rybackie i żeglarskie u Kaszubów nadmorskich* Bolesława Ślaskiego zawierające 370 haseł zebranych ze słowniczków kaszubskich i słowników definicyjnych. W roku 1920 do podręcznika Mariusza Zaruskiego *Współczesna żegluga morska* dołączono *Słownik żeglarski*⁶ (Brocki 1964: 54–56). Autor napotykał ogromne trudności ze względu na brak terminologii. Przeszukiwanie słowników i tekstów, począwszy od Flisa, „dało bardzo znikome wyniki” (Zaruski 1920: 6).

Po odzyskaniu niepodległości i dostępu do morza podjęto próby z jednej strony ujednoczenia słownictwa morskiego, z drugiej zaś – stworzenia jego części od podstaw (Kleczkowski 1929: 6). Pod koniec lat 20. Polska miała 27 statków handlowych i 6 okrętów wojennych, budowała jednostki pływające, rozwijała szkolnictwo morskie, handel i prawodawstwo, ale dotkliwie brakowało jednolitej terminologii (Bagniewski 1929: 9), która obejmowała już ponad 10 tys. jednostek. W 1927 r. powołano Komisję Terminologiczną. Mogła ona albo spolszczyć leksykę germańską, panującą na Bałtyku i częściowo na oceanach, albo stworzyć od podstaw słownictwo polskie. Obawiano się, że na międzynarodowym szlaku morskim terminologia rodzima się nie utrzyma, że załoga „narzuci *grot-maszy* i *bram-reje*”. Wypracowano kompromis. Przy ustalaniu odpowiedników zawiodły wszystkie słowniki, „w większości wypadków nie dały nic prócz kilkuset germanizmów, których również nie można było użyć”. Zatwierdzono 2 tys. jednostek, czyli zaledwie jedną piątą materiału (Kleczkowski 1929: 6–7). W innych językach terminologia także nie była ściśle ustalona (Kleczkowski 1930: 9).

Pierwszy ogólny polski słownik morski (*Słownik morski polsko-angielsko-francusko-niemiecko-rosyjski*), owoc prac Komisji, wychodził w latach 1929–1936 w sześciu zeszytach tematycznych. Miał „wzbogacić piękną naszą mowę o cały dział słów, wyrażeń i pojęć, dotychczas nieznanych [...], wprowadzić ją do rodziny narodów żeglarskich, władających ziemią” (Zaruski 1930: 6).

⁵ W pierwszej połowie XIX w. wydano kilka słowniczków flisackich. Dwa pierwsze zawierały leksykę rybacko-żeglarską, trzeci – skutniczą (Brocki 1964: 54).

⁶ W 1908 r. ukazał się podręcznik zawierający dział *Okrętownictwo*. Wydawnictwo opracowało terminologię, ale były to głównie nowotwory. Nie weszły do obiegu (Wojtan 1936: 106).

7. Rosyjsko-polski opis przekładowy leksyki marynistycznej w słowniku P. Dubrowskiego

P. Dubrowski, przepisawszy siatkę haseł DSRP prawdopodobnie ze słownika rosyjsko-francuskiego N.P. Makarowa⁷ (PSRF) (*Biografiâ*), ściągnął sobie na głowę nie lada kłopot, dysproporcja bowiem między zasobami marynistycznymi ówczesnego języka rosyjskiego i polskiego była ogromna. Z obróbką materiału uporał się połowicznie.

Najbardziej pożądane opracowanie hasła w słowniku dwujęzycznym, czyli podanie elementarnej odpowiedniości przekładowej (pary: *transland* – *translat*) z ewentualną dyrektywą wyboru⁸, jest najskromniej reprezentowane w naszej próbcie. Obejmuje zaledwie 8 wypadków (11% materiału), por.:

Капитанъ второго ранга – *kapitan fregaty (7-6j klasy)*; Капитанъ первого ранга – *kapitan marynarki (6-6j klasy)*; Картушка – *róża kompasowa*; Каютный – *kajutowy*; Клетневать – *obwijać linę*; Контаръ⁹ – *centnar*; Крепить – *spuszczać żagle*¹⁰; Крениться – *przechylać się (o statku)*.

Żaden z tych *translatów* nie trafił do siatki haseł części polsko-rosyjskiej słownika (DSRP).

Nieco częściej P. Dubrowski rejestrował realny odpowiednik tekstowy, wyposażając go w swoisty komentarz semantyczny¹¹:

Кабестанъ *kołowrot*¹², *winda pionowa*; Каперство *korsarstwo*¹³, *krążenie po morzu*; Каюта *kajuta*¹⁴, *pokoik na okręcie*; Киль *tram*¹⁵, *spód zewnętrzny okrętu*; Кильватеръ

⁷ Badany przedział liter *K–Л* zdaje się potwierdzać to przypuszczenie (w PRFS brakuje tylko *книса*, *кресла* i *левандихъ / левантихъ*, dodano zaś do DSRP – chyba przez pomyłkę – *контаръ*).

⁸ Zob. Bogusławski 1988: 40.

⁹ *Контаръ* w ESRJ: ‘miara ciężaru (dwa i pół puda)’.

¹⁰ W SMG *troczyć żagle*, w WSRPMir *zwijać żagle*.

¹¹ Podobnie postępował np. Franciszek Siarczyński. W swojej *Geografii* wydanej u schyłku XVIII w. zamieścił francusko-polski słowniczek terminów morskich, w którym polski przekład podawał zazwyczaj z synonimami, „niejednokrotnie rozbudowując artykuł hasłowy uściślającym opisem, określającym bliżej znaczenie wyrazu francuskiego” (Iwanowska 1990: 547–548).

¹² W SMBS *dźwigarka*, *ganszpył* i *kabestan*, w RPS *ganszpył* i *kabestan*, w PSM *hołubka*, w SMR *szpył*.

¹³ W WSRPMir adekwatniejsze *kaperstwo* (por.: „Zasadniczo terminy *kaper* i *kaperstwo* są bliskoznaczne terminom *korsarz* i *korsarstwo*, przy czym te pierwsze odnoszą się do Morza Bałtyckiego i Północnego w okresie od XV do XVIII wieku”, <<https://pl.wikipedia.org/wiki/Kaper>>, dostęp: 01.09.2022).

¹⁴ SMR nie notuje hasła, ale podaje *kajuta* w hasle *kuter*. Rejestruje SMB2.

¹⁵ W SMR *kil*, w SMB2 *stępka*.

*nurt*¹⁶, *śląd okrętu na wodzie*; Клетневина *tarcza*¹⁷, *stare płótno żaglowe do obwijania liny*; Клетня¹⁸ *tarcza*¹⁹, *płótno rozpinane w dniu uroczyste na okręcie*; Комендоръ (орудія) *kanonier celujący działo*²⁰; Корветъ *korweta, statek wojenny*; Красписы, Краспицы *szpragi*²¹, *belki poprzeczne okrętowe*; Кресла²² *bocianie gniazdo, pokład z belki (naokoło maszty)*; Лебѣдка *kołowrot, winda pionowa* (por. Кабестан); Лотъ *ołowianka*²³ (do mierzenia głębokości morza); Люкъ *luka*²⁴, *otwór w pokładzie okrętowym*.

Tak więc leksykograf uznał, że 14 translatów (20% ekscerptu) może być niezrozumiałych dla czytelnika, dodał więc opisy (jak w słownikach definicyjnych czy wyrazów obcych). Owych deskrypcji nie należy mylić z dyrektywami wyboru, wszystkie bowiem translandy mają kwalifikator specjalistyczny: *Mar.*, który skutecznie naprowadza na właściwy odpowiednik.

Co ciekawe, w części polsko-rosyjskiej (DSPR) tylko dwa ze wskazanych translatów otrzymały analogiczny kwalifikator *Морск.:* *ołowianka – лотъ* i *szraga – шлахтовъ, железный или деревянный клинъ для соединенія мачтъ со стѣнгами*²⁵. Na przynależność tematyczną wskazuje też dwuwyrzowy odpowiednik w haśle *korsarstwo: морское разбойничество*. Zauważmy, że odpowiedniość *ołowianka – лотъ* jest symetryczna, natomiast *szraga* i *korsarstwo* są w DSPR składnikami innych par przekładowych niż w DSRP. Co do pozostałych translatów, to 3 z nich: *kajuta, korweta, bocianie gniazdo* P. Dubrowski nie wprowadził do siatki haseł DSPR, 8 zaś podał w użyciach niemarynistycznych (np. *tram – бревно, балка, перекладина, переводина*).

Tak więc słownikarz zdołał wskazać tylko 22 realne translaty rosyjskiej leksyki morskiej, co stanowi zaledwie 31% całej próbki materiałowej.

Najczęściej P. Dubrowski sprowadzał obróbkę hasła do podania tzw. odpowiednika opisowego, czyli zdefiniowania znaczenia translandu. Umieszczał te deskrypcje na miejscu oczekiwanego realnego ekwiwalentu tekstowego, ustalenie elementarnej odpowiedniości przekładowej cedując niejako

¹⁶ W WŹM *nurt-woda*, w PSM *surek*, w SMB1 *wart rufowy*, w SNTPR *kilwater*, w SNTRP *śląd torowy*.

¹⁷ W SMZ *bandaż*.

¹⁸ Por. w ESRJ: 'pokrycie pokładu tylnego (na statku); z *hol. kleding*; MS nie notuje, ma *клетень, клетинг, клединг* z odsyłaczem do *клетневание*.

¹⁹ Por.: *markiza rufowa*, <<https://go2boat.eu/jacht/merry-fisher-1095/>>, dostęp: 01.10.2022.

²⁰ *Celujący działo* traktujemy jak komentarz do translatu.

²¹ W SMG *poprzeczka kosza*.

²² *Кресла* to regionalizm używany w żegludze po Woldze (MS).

²³ W PSM *grzędło* i *wijadło*, w SMBS *sonda*, w WŹM i RPS *lot*.

²⁴ Tak też w WŹM, SMR i SMB2, w SMR także *wyziór*, w SNTRP *luk*.

²⁵ Translat, jak widać, też uzupełniono opisem znaczenia.

na czytelnika. Por. dwa przykłady tego rodzaju ekwiwalentów nienadających się do zastosowania w tłumaczonym tekście:

Камели gatunek pontonu do podnoszenia okrętu; *Кетенсъ-помпа* pompa składająca się z łańcucha i koła do wylewania wielkiej ilości wody z okrętu.

Kompletna lista rosyjskich translandów z zakresu marynistyki, przy których znajdują się tylko deskrypcje, liczy 48 pozycji i stanowi aż 69% ekscerptu:

Кабаляръ, Кабалярингъ, Кабельный, Кабельтовъ, Камбузъ, Камели, Карлинсъ, Катъ, Качка боковая, Качка килевая, Каютка, Каютъ-компания, Квартерь-декъ, Кетенсъ-помпа, Килевание, Килевать, Килевой, Кильсонъ, Кламки, Клампы, Клетневать, Кливеръ, Кюзъ, Кнехты, Книса, Кница, Кнопъ, Кнотъ, Княвдегедъ, Комендоръ (орудіа), Констанпель, Крейсеръ, Кренгование, Кренъ, Кренить, Крениться, Крыжъ, Лаглинь, Лагунка, Лагунъ, Лазъ, Левандихъ, Левантихъ, Капитанъ-лейтенантъ, Линь, Лопарный, Лопарь, Льяло.

Wykorzystując dostępne dziś źródła, głównie pochodzące z początków XX w., czyli najbliższe epoce P. Dubrowskiego, dobraliśmy realne odpowiedniki 46 jednostek rosyjskich pozostawionych bez ekwiwalentów (do dwóch translandów nie udało nam się dobrać przekładu: *Камели*²⁶ i *Кетенсъ-помпа*²⁷, znac. zob. wyżej). Zbiór ten, liczący – ze względu na nazwy synonimiczne – 74 jednostki, poddaliśmy analizie chronologizacyjnej, posługując się głównie tekstami bibliotek cyfrowych²⁸. Owe jednostki (znacznie częściej wyrazy niż wielowyrazowce) zostały przez nas użyte w charakterze zapytań skierowanych do systemu Odkrywka. Na podstawie zgromadzonych w nim zasobów uzyskaliśmy informację zwrotną w postaci daty najwcześniejszego wystąpienia jednostki oraz – jeśli pojawiła się ona przed wydaniem naszego źródła (DSRP), czyli rokiem 1877 – także kolejnych poświadczeń uporządkowanych od najwcześniejszego. Oczekiwaliśmy danych czasowych z dokładnością roczną. System zwracał też dane lokalizacyjne: tytuł publikacji zawierającej wyszukiwaną jednostkę i numer strony, na której została zarejestrowana.

²⁶ Por. opis w MS: ‘два statki płaskodenne (pontony) z wybiegiem do wsunięcia pod okręt, podniesienia go i przeprowadzenia po płyciźnie’.

²⁷ Prawdopodobnie to pol. *pompa łańcuchowa*.

²⁸ W dziale *Chronologia* WSJP PAN znaleźliśmy tylko: *fok, kambuz, kliwer, krążownik, mesa*. Mają datacje późniejsze niż ustalone przez nas.

8. Analiza chronologiczna translatów rosyjskiej leksyki marynistycznej, nieujętych w DSRP

Leksemy prezentujemy w pięciu przedziałach czasowych, w których zostały poświadczone po raz pierwszy.

8.1. Odpowiedniki notowane przed rokiem 1877

Podajemy odpowiednik translandu rosyjskiego, po nim (w nawiasie) skrót XX-wiecznego słownika marynistycznego lub ogólnego przekładowego, w którym odpowiednik znaleźliśmy, opis pióra P. Dubrowskiego, transland rosyjski (w nawiasie), datę pierwszego wystąpienia polskiej jednostki, źródło, w którym się pojawiła, i liczbę wystąpień w tekstach przed 1877 r., czyli przed wydaniem DSRP²⁹. Zwracamy też uwagę na obecność leksyki poświadczonej odpowiednio wcześniej w SL, SWil i DZWW, a także w DSPR³⁰: **fok** (SMG) żagiel trójkątny na przodzie okrętu (*Кливерь*); **1853**; „Dziennik Warszawski”; 7 zapisów przed 1877; **kambuz**³¹ (SNTRP) kuchnia na okręcie (*Камбуз*); 1 poświadczenie przed 1877; **1872**; „Gazeta Przemysłowo-Rzemieślnicza”; **kilować** (SMBS) naprawiać tył okrętu³² (*Килевать*); **1852**; *Polsko-niemiecki słownik kieszonkowy*; 3 wystąpienia przed 1877; **klepkować** (PSM) zob. *kilować* (*Килевать*); **1876**; *Tajemnicza wyspa*; 1 zapis przed 1877; **kliwer** (SMR); zob. *fok* (*Кливерь*); **1856**; „Gazeta Warszawska”; 2 poświadczenia przed 1877; **kluza** (DSŻ) dziura naprzódzie okrętu dla zaczepiania liny (*Клюз*); **1873**; „Dziennik Ustaw Państwa [...]”; 1 zapis przed 1877; **kołysanie boczne** (SMB1) kołysanie się okrętu z tyłu naprzód i z przodu na tył (*Качка боковая*); **1847**; „Biblioteka Warszawska”; 2 wystąpienia przed 1877; **kordel** (SMR) lina okrętowa do utrzymania kotwicy (*Кабаляръ, Кабалярингъ*); **1794**; *Zbiór podróży ważnych [...]*; 5 wystąpień przed 1877; SL + (*mało używ.*); **krażownik** (SMB1) statek wojenny, krążący w pewnych punktach (*Крейсеръ*); **1845**; „Gazeta Codzienna”; 2 zapisy przed 1877; **pacholek** (DSŻ) listewki drewniane do zaczepiania lin (*Кнехты*); **1693**; *Haura skład [...]*; 4 zapisy przed 1877; SL+, SWil+; **przechylić (statek)** (DSŻ) przechylić statek dla obejrzenia go³³ (*Кренить*); **1848**; *Dokładny słownik*

²⁹ Część informacji, m.in. fotodokumentacje wystąpień i dokładne adresy bibliograficzne źródeł, dołączamy w wersji elektronicznej: <http://150.254.78.78/weltall/MOR-SKI/S%C5%81OWA.html>.

³⁰ Podajemy tylko wyniki pozytywne.

³¹ W SMR i PSM *kambuz*.

³² Pomyłka P. Dubrowskiego, chodzi o spód okrętu, a nie tył (por. *kilowanie*).

³³ *Dla obejrzenia go* traktujemy jako komentarz.

francusko-polski; 3 poświadczenia przed 1877; **stek** (PSM) sam spód wewnętrzny okrętu (*Льяло*); **XVI w.**; SPXVI; 14 zapisów przed 1877; SL+, SWil +; DSPR + (s. *okrętowy*); **targan** (SMR³⁴) kłaki zapychane między klepki statku (*Лазь*); **1628**; dokument (Ślaski 1930: 236); 4 wystąpienia przed 1877; SL+, SWil+; DSPR+; **tramowy** (RPS) do tramu należący (*Кулевой*); **1812**; SL; 6 wystąpień przed 1877; SWil +; **zęza** (SMB2) zob. *stek* (*Льяло*); **XVI w.**; SPXVI; 10 poświadczeń przed 1877; SL+, SWil + (pod *zeza*); DSPR +; **zyza** (SMR) zob. *stek* (*Льяло*); **XVI w.**; SPXVI; 9 poświadczeń przed 1877; SL+, SWil +; DSPR +.

Przed rokiem 1877 notowano tylko 16 spośród dobranych przez nas translatów (w tym kilka synonimicznych). Pominięcie w DSRP pięciu z nich: *pacholek*, *stek*, *targan*, *zęza* i *zyza* wynikało z nieuwagi redaktora, są to bowiem leksemy stare, kilkakrotnie wcześniej notowane, także w SL i SWil, i – co istotne – wprowadzone przez samego P. Dubrowskiego do DSPR (oprócz *pacholek*). Można do nich dołączyć dwa leksemy obecne w SL: XVIII-wieczny *kordel* i derywat od XVI-wiecznego germanizmu *tram*: *tramowy* (SEJP, SPXVI), oba potwierdzone kilkoma wystąpieniami w tekstach. Pozostałe jednostki (9): *fok*, *kambuz*, *kilować*, *kliwer*, *kołysanie boczne*, *krążownik*, *przechylić statek*, *klepkować*, *kluza* to neologizmy, powołane do życia około połowy XIX w. lub później i na ogół słabo odzwierciedlone w tekstach. Możliwość zetknięcia się z nimi P. Dubrowskiego istniała, ale była niewielka. Do DSPR nie wprowadzono żadnej z nich.

8.2. Odpowiedniki zarejestrowane w latach 1877–1900

Sposób prezentacji jw. (oprócz liczby zapisów przed rokiem 1877 i poświadczeń w słownikach):

kabel (SMR) zob. *kordel* (*Кабаляръ, Кабаляринъ*); **1886**; „Wędrowiec”; **kilson** (SMB2) sztuka drzewa pod spodem okrętu, do której przytyka koniec masztu (*Кульсонъ*); **1893**; *Zbiór Praw Obowiązujących* [...]; **kwarterdek**³⁵ wyniosłość na przodzie lub tyle statku (*Квартеръ-декъ*); **1885**; „Przyjaciół Domowy”; **lina sondy** (SMBS) lina z węzłami (*Лазлинь*); **1883**; „Przyrodnik”; **linka** (SMZ) przywiązanie do statku liną (*Линь*); **1884** (*l. okrętowa*); „Przyjaciół Domowy”.

³⁴ Definiuje: „materiał do upychania szczelin na statku [...], mianowicie konopie szarpane z lin”. W PSM dodano: „z lin, uprzednio gotowanych w smole drzewnej”.

³⁵ Ustaliliśmy odpowiednik na podstawie tekstu: „Pokład również podzielony jest na cztery części: rufowy, *kwarterdek*, śródokręcie oraz forkasztel (bak)”, <<http://www.narnia.fora.pl/archiwum-narnijskiego-rpg,44/morska-wyprawa-krolewicza,1425.html>>, dostęp: 28.09.2022.

Pięć terminów marynistycznych potrzebnych P. Dubrowskiemu zaczęło się pojawiać w tekstach kilka-kilkanaście lat po ukazaniu się słownika. Możliwe, że krążyły one w środowisku żeglarzy śródlądowych trochę wcześniej.

8.3. Odpowiedniki zarejestrowane w latach 1901–1919

Sposób prezentacji jw.:

kabelaring³⁶ zob. *kordel* (Кабаляръ, Кабалярингъ); **1913**; *Niemiecko-polski słownik techniczny*; **kabeltaw** (SNTRP) lina okrętowa nie grubsza nad 11 cali (Кабельтовъ); 1904; „Naokoło Świata”; **kotbelka** (SNTRP) drag z hakiem (Камъ); **1903**; „Naokoło Świata”; **nadstępka** (SNTRP) zob. *kilson* (Кильсонъ); **1913**; *Niemiecko-polski słownik techniczny*.

Tylko cztery jednostki zostały powołane do życia w pierwszym dwudziestolecu XX w., czyli jeszcze przed zaślubinami Polski z morzem (10 lutego 1920).

8.4. Odpowiedniki zarejestrowane w latach 1920–1939

Tu – z braku miejsca – przedstawimy okrojony wykaz obejmujący: polski translata, datę jego pierwszego wystąpienia i translata rosyjski, po pozostałe dane odsyłając do załącznika elektronicznego:

ciąg wielokrążka³⁷ 1936 (Лопаръ); **duchta** 1931 (Карлинсѣ); **galka podwójna** 1936 (Кнопъ; Кнотъ); **kablowy** 1902 (Кабельный); **kantować (statek)** 1936 (Кренить); **karnatle** 1922 (Лопаръ); **karnatlowy (?)**³⁸ (Лопарный); **kilowanie**¹ 1933 (Килевание); **kilowanie**² 1933 (Кренгование); **kilowy** 1922 (jacht kilowy) (Килевой); **kiwanie statku** 1929 (Качка килевая); **klin** 1922 (Кливеръ); **knaga** 1930 (Кламки, Клампы); **knop** 1920 (Кнопъ; Кнотъ); **leper** 1926 (Лопаръ); **lika** 1922 (Левандихъ, Левантихъ); **lina logu** 1933 (Лаглинь); **lina logu**³⁹ 1933 (Лаглинь); **linka logowa** 1936 (Линь); **lofer** 1930 (Лопаръ); **loglina** 1935 (Линь); **loglinka** 1926

³⁶ <<https://www.mazuria.com/kabelaring-do-lodzi-srednica-70-mm.html>>, dostęp: 28.09.2022.

³⁷ W PSM *biegun*, w SMR *karnatle*.

³⁸ W wypadku przymiotników relacyjnych, gerundiów, przysłówków, czyli formacji potencjalnych, zazwyczaj data rejestracji w tekstach jest znacznie późniejsza niż czas faktycznego wejścia do obiegu. W szczególności słowniki specjalistyczne nie notują tego rodzaju formacji. Prawdopodobnie pojawiają się one wkrótce po jednostce bazowej. Wobec tego zasada podawania pierwszych wystąpień w tekstach daje niekiedy zaskakujące wyniki, por. wyżej *wynurzać stępkę* – 1933, *wynurzenie stępki* – 1995.

³⁹ Potwierdzone jeszcze w 1970 r. (WSRPMir).

(*Лаглинь*); **logsznur** 1926 (*Лаглинь*); **mesa** 1931 (*Каюта-компания*); **mesa** 1933 (*Каюта-компания*); **pokład szancowy** 1930 (*Квартер-дек*); **przechyl boczny** 1927 (*Крен*); **przewlek** 1921 (*Клюз*); **skręt łańcuchów kotwicznych** 1936 (*Крыж*); **sterczak** 1926 (*Княвдегед*); **szpuntować** 1926 (*Килевать*); **tał** 1926 (*Кабельтов*); **ucho** 1921 (*Кламки. Клампы*); **uwięziel pojedynczy** 1921 (*Кламки. Клампы*); **wargulec** 1926 (*Кнехты*); **węzłówka** 1921 (*Книса; Кница*); **wspornica**⁴⁰ 1930 (*Кница*); **wynurzać stępkę** 1933⁴¹ (*Килевать*); **wzdłużnik denny** 1937 (*Кильсон*); **wzdłużnik pokładowy (DSZ)** 1928 (*Карлинс*); **wzmocnik** 1930 (*Карлинс*); **żórawik kotwiczny** 1936 (*Кат*).

Najliczniejsza grupa translatów składa się z 42 jednostek, które po odzyskaniu dostępu do morza wprowadzano do obiegu wspólnym wysiłkiem językoznawców i marynarzy. Pochodzą głównie ze słowników specjalistycznych. Nie oznacza to, że mamy tu do czynienia wyłącznie z tworamii nowymi. Część tej leksyki mogła być używana wcześniej, świadczą o tym m.in. słowa B. Ślaskiego, który w *Słowniku rybacko-żeglarskim* oznaczał gwiazdką wyrazy „w leksykografii nieuwzględnione”, zarzekając się jednocześnie: „Słownik mój neologizmów zgoła nie zawiera” (1930: 142). Dotyczy to m.in. terminów: *kantować*, *knaga*, *lika*, *lofer* (tamże: 171, 173, 182).

8.5. Odpowiedniki zarejestrowane po II wojnie światowej

Sposób prezentacji jw.:

bak 1970 (*Лагунка, Лагун*); **knecht** 1970 (*Кнехты*); **kołysanie kilowe** 1970 (*Качка килевая*); **loglina** 1970 (*Лаглинь*); **poler** 1975 (*Кнехты*); **wynurzenie stępki** 1998 (*Килевание*); **żurawik kotwiczny** 1959 (*Кат*).

Mamy tu siedem polskich translatów, głównie synonimicznych do nazw wcześniejszych, albo też ich wariantów fonetycznych czy ortograficznych (*knecht* i *poler* = *pacholek*, *wargulec*; *kołysanie kilowe* = *kiwanie statku*; *loglina* = *lina sondy/logu/logu*, *loglinka*, *logsznur*; *wynurzenie stępki* = *kilowanie*).

⁴⁰ W SMB2 też *kątnica* i *wiązówka*.

⁴¹ Odpowiednik opisowy w DSRP: *naprawiać tył okrętu* wprowadza w błąd. Chodzi o przechylenie statku w celu naprawy jego spodu, a nie tyłu, por. w ESRJ: ‘przechylać na burtę, by naprawić spód’.

9. Wnioski

W siatce hasel XIX-wiecznego słownika rosyjsko-polskiego P. Dubrowski uwzględnił 330 jednostek opatrzonych kwalifikatorem *w Marynarce*.

Uwarunkowania geograficzne i historyczne sprawiły, że ruskie słownictwo morskie rozwijało się wcześniej niż polskie i było znacznie bogatsze. Jego intensywny rozwój nastąpił na przełomie XVII i XVIII w., w Polsce zaś do podobnego przyśpieszenia doszło dopiero w okresie międzywojennym, czyli około 230 lat później. Znaczna jest także różnica na korzyść Rosji w stanie leksykografii marynistycznej.

Na przykładzie 70 hasel na litery *K* i *Jl* wykazano, że w obliczu dużej dysproporcji w zasobach rosyjskiej i polskiej leksyki marynistycznej leksykograf zdołał dobrać realne translaty tekstowe do zaledwie 22 (31%) wyrazów rosyjskich. Tylko z 8 jednostek utworzył elementarne pary przekładowe, 14 zaś opatrzył zbędnymi odpowiednikami opisowymi.

Aż 48 translandów (69%) P. Dubrowski pozostawił bez realnego przekładu, uciekając się do podania opisu znaczeniowego, nierzadko rozbudowanego (niekiedy błędnego). Ustalenie – na podstawie dostępnych dziś źródeł – 74 translatów owej leksyki „bezekwiwalentowej” i poddanie jej analizie chronologizacyjnej pozwoliło stwierdzić, że 7 dawnych wyrazów, poświadczonych w ówczesnych słownikach i innych źródłach, leksykograf nie uwzględnił przez nieuwagę, z 9 innymi, notowanymi od połowy XIX w., też mógł się zetknąć. Pozostałych 58 polskich jednostek pojawiło się po wydaniu słownika: 5 w okresie 1877–1900, 4 – w 1901–1919, 42 – w 1920–1939, 7 – po II wojnie światowej. We wcześniejszych okresach pierwsze poświadczenia rejestrowano w prasie i literaturze podróżniczej, po odzyskaniu dostępu do morza – głównie w słownikach specjalistycznych.

Wyniki analizy odzwierciedlają poszczególne etapy rozwojowe polskiej leksyki marynistycznej.

Skrót źródeł

DSRP – *Dokładny słownik języka ruskiego i polskiego ułożony przez P. Dubrowskiego* [...]. Część rusko-polska (1877). Warszawa.

Skróty słowników

DSPR – *Dokładny słownik języka polskiego i ruskiego ułożony przez P. Dubrowskiego* [...]. Część polsko-ruska (1876). Warszawa.

- DSŻ – Webb B. (1975): *Dziesięciojęzyczny słownik żeglarski (polski, angielski, rosyjski, niemiecki, francuski, duński, hiszpański, holenderski, portugalski, włoski)*. Gdańsk.
- DZWW – Amszejewicz M. (red.) (1859): *Dykcjonarz zawierający: wyrazy i wyrażenia z obcych języków polskiemu przyswojone [...]*. Warszawa.
- ESRJ – Fasmer M. (1986): *Étimologičeskij slovar' russkogo ázyka*. T. 1–IV. Moskwa.
- MS – Samojlov K.I. (1941): *Morskoj slovar'*. Moskwa–Leningrad.
- NPSO – Stadtmüller K. (1921): *Niemiecko-polski słownik okrętowy*. Warszawa.
- PRFS – Makarov N.P. (1904): *Polnyj russko-francuzskij slovar'*. Sankt-Peterburg.
- PSM – Ślaski B. (1926): *Polski słownik marynarski (z dołączeniem nazw niemieckich, rosyjskich, francuskich)*. Poznań.
- RPS – Krasnyj Ū. (red.) (1933): *Russko-poľskij slovar'*. Moskwa.
- SEJP – Brückner A. (1927): *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków.
- SL – Linde S.B. (1807–1814): *Słownik języka polskiego*. T. 1–VI. Warszawa.
- SMB1 – Bagniewski B. (red.) (1929): *Słownik morski polsko-angielsko-francusko-niemiecki*. Z. 1: *Statki i teoria statku*. Warszawa.
- SMB2 – Bagniewski B. (red.) (1930): *Słownik morski polsko-angielsko-francusko-niemiecko-rosyjski*. Z. 2: *Statek żelazny (stalowy)*. Warszawa.
- SMBS – Bomas P., Stadtmüller K. (red.) (1933): *Słownik morski polsko-angielsko-francusko-niemiecko-rosyjski*. Z. 4: *Porty morskie*. Warszawa.
- SMG – Garnuszewski A. (red.) (1931): *Słownik morski polsko-angielsko-francusko-niemiecko-rosyjski*. Z. 3: *Statki żaglowe. Maszty, liny i żagle*. Warszawa.
- SMKR – Kański G., Reyman A. (red.) (1936): *Słownik morski polsko-angielsko-francusko-niemiecko-rosyjski*. Z. 5: *Nawigacja*. Warszawa.
- SMR – Ślaski B. (1922): *Słownik morsko-rybołówczy*. Poznań.
- SMZ – Zaruski M. (red.) (1936): *Słownik morski polsko-angielsko-francusko-niemiecko-rosyjski*. Z. 6: *Praktyka morska*. Warszawa.
- SNTPR – Martin M. i in. (red.) (1998): *Słownik naukowo-techniczny polsko-rosyjski*. Warszawa.
- SNTRP – Martin M. i in. (red.) (1998): *Słownik naukowo-techniczny rosyjsko-polski*. Warszawa.
- SPXVI – *Słownik polszczyzny XVI wieku*. Instytut Badań Literackich PAN, <<https://spxvi.edu.pl/wersja-cyfrowa>>, dostęp: 28.10.2022.
- SW – Karłowicz J., Kryński A.A., Niedźwiedzki W. (1900–1927): *Słownik języka polskiego*. T. I–VIII. Warszawa.
- SWil – Zdanowicz A. i in. (red.) (1861): *Słownik języka polskiego*. T. I–II. Wilno.
- WSJP PAN – Żmigrodzki P. (red.): *Wielki słownik języka polskiego PAN*, <<https://wsjp.pl>>, dostęp: 17.09.2022.
- WSRPMir – Mirowicz A. i in. (red.) (1970): *Wielki słownik rosyjsko-polski*. T. I–II. Warszawa.
- WSRPWaw – Wawrzyńczyk J. (red.) (2004): *Wielki słownik rosyjsko-polski z kluczem polsko-rosyjskim*. Warszawa.
- WŻM – Zaruski M. (1920): *Współczesna żegluga morska oraz słownik żeglarski*. Warszawa.

Literatura

- Bagniewski B. (1929): *Wstęp*. [W:] *Słownik morski polsko-angielsko-francusko-niemiecki*. Z. 1: *Statki i teoria statku*. Red. B. Bagniewski. Warszawa, s. 9–10.
- Biografiâ Dubrovskij Petr Pavlovič*, <<https://biographiya.com/dubrovskij-petr-pavlovich/>>, dostęp: 30.06.2022.

- Bogusławski A. (1988): *Dwujęzyczny słownik ogólny. Projekt instrukcji z komentarzami*. [W:] *Studia z polskiej leksykografii współczesnej*. Red. Z. Saloni. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, s. 19–65.
- Brocki Z. (1964): *Początki jugosłowiańskiej, rosyjskiej i polskiej leksykografii morskiej*. „Poradnik Językowy” nr 2, s. 45–59.
- Dąbrowska M. (2017): *Ziemie polskie połowy XIX wieku oczyma Rosjan (Piotr Dubrowski i Michaił Glinka)*. „Przegląd Środkowo-Wschodni” II, s. 135–149.
- Dąbrowska M. (2018): *Piotra Dubrowskiego związki z Polską (z zawartości i o zawartości wybranych czasopism polskich oraz rosyjskich połowy XIX wieku)*. „Acta Neophilologica” XX, nr 1, s. 55–167.
- Dubrowskij Petr Pavlovič* (1893): I.K. Andreevskij, K.K. Arsen'ev, F.F. Petruševskij (red.). *Énciklopedičeskij slovar' F.A. Brokgauza i I.A. Efrona*. T. XI (21). Sankt-Peterburg, s. 218.
- Dubrowskij Petr Pavlovič* (2009): *Bol'shaâ biografičeskaâ énciklopediâ*, <https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_biography/>, dostęp: 30.11.2020.
- Dygało V.A. (2000): *Otkuda da i čto na flote pošło*. Moskwa.
- Graliński F., Dzienisiewicz D., Wierchoń P. (2017): *U bram lingwistycznej szczęśliwości, czyli kulisy projektu Odkrywka: cyfrowe zasoby kultury jako źródło mas danych językowych*. „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Folia Sociologica” IX, nr 1, s. 51–62.
- Iwanowska A. (1990): *Rozwój polskiej terminologii morskiej w XVIII w.* „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” XXXV, nr 4, s. 533–560.
- Kleczkowski A. (1929): *Polski język żeglarski*. [W:] *Słownik morski polsko-angielsko-francusko-niemiecki*. Z. 1: *Statki i teoria statku*. Red. B. Bagniewski. Warszawa, s. 5–8.
- Kleczkowski A. (1930): *Wstęp językowy*. [W:] *Słownik morski polsko-angielsko-francusko-niemiecko-rosyjski*. Z. 2: *Statek żelazny (stalowy)*. Red. B. Bagniewski. Warszawa, s. 9–13.
- Koczorowski E. (1973): *Flota polska w latach 1587–1638*. Warszawa.
- Kula E. (2010): *Główny Instytut Pedagogiczny w Sankt Petersburgu (1828–1859) i jego rola w kształceniu nauczycieli dla szkół Królestwa Polskiego*. „Rozprawy z Dziejów Oświaty” XLVIII, s. 25–71.
- Kwilecka I., Popowska-Taborska H. (1977): *Bartłomiej z Bydgoszczy – leksykograf pierwszej połowy XVI w.* Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk.
- Lepszy K. (1947): *Zarys dziejów marynarki polskiej*. Kraków.
- Marszałek M. (2021): *Z dziejów wokabuł literowych w leksykografii polsko-rosyjskiej (na materiale ilustracyjnym XIX-wiecznego słownika Piotra Dubrowskiego)*. „Prace Językoznawcze” XXIII, nr 3, s. 197–213.
- Marszałek M. (2022): *Na poláh Poľnogo russko-poľskogo slovarâ Petra Pavloviča Dubrowskogo: komentarii k bukvennym stat'ám*. „Slavia, časopis pro slovanskou filologii” 91, nr 3, s. 332–346.
- Mędelka J. (2019): *Wertując słownik rosyjsko-polski P. Dubrowskiego (uwagi o XIX-wiecznym warsztacie leksykograficznym i o wizerunku ówczesnej polszczyzny)*. „Slavia Orientalis” LXVIII, nr 4, s. 699–719.
- Mędelka J. (2020): *XIX-wieczne ciekawostki leksykalne w słowniku rosyjsko-polskim Piotra Dubrowskiego*. [W:] *Wokół pewnego cytatu. Zbiór artykułów*. Red. K. Wojan. Warszawa, s. 263–294.
- Mędelka J. (2020a): *O XIX-wiecznej polszczyźnie literackiej odzwierciedlonej w „Słowniku rosyjsko-polskim” Dubrowskiego. Ortografia i refleksy fonetyki*. [W:] *Verba multiplicia, veritas una. Prace dedykowane Profesor Alicji Pihan-Kijasowej*. Red. T. Lisowski, P. Michalska-Górecka, J. Migdał, A. Piotrowska-Wojaczyk, A. Sieradzki. T. 1. Poznań, s. 373–404.
- Mędelka J. (2021): *Fonetyczno-graficzny obraz polszczyzny końca XIX stulecia zawarty w hasłach literowych słownika polsko-rosyjskiego P. Dubrowskiego*. „Prace Językoznawcze” XXIII, nr 3, s. 215–225.

- Mędelśka J. (2021a): *Z dziejów rywalizacji końcówek -e i -ę w neutrach typu ciełę, imię (na materiale Dokładnego słownika języka polskiego i rosyjskiego z końca XIX wieku)*. „Język Polski” CI, nr 4, s. 19–31.
- Mędelśka J. (2022): *Palatalne spółgłoski wargowe w wygłosie. Reminiscencje pod wpływem postaci (orto)graficznych w słowniku języka polskiego i rosyjskiego z końca XIX w.* „Prace Językoznawcze” XXIV, nr 2, s. 109–124.
- Mędelśka J. (2022a): *Naimenovaniâ bukv kak ob’ekt opisania stat’i v russko-poľskom slovare XIX veka*. „Slavia, časopis pro slovansku filologii” 91, nr 3, s. 347–356.
- Mędelśka J., Wierzchoń P. (2023): *Efekty wykorzystania chronologizacji w badaniach nad opisem przekładowym leksyki zapożyczzonej (na materiale XIX-wiecznego Dokładnego słownika języka polskiego i rosyjskiego)* (w druku).
- Mędelśka J., Wierzchoń P. (2023a): *Wybory translatorskie XIX-wiecznego słownikarza rosyjskiego jako impuls do badań dziejów polskiej leksyki zapożyczzonej* (w druku).
- Ślodochnik M. (2020): *Historia. Komisja Nazewnictwa Morskiego*, <<http://wodnapolska.pl/historia-komisja-nazewnictwa-morskiego/>>, dostęp: 04.10.2022.
- Suleżyckie M. i D. (1967): *Morskaâ terminologiâ i redaktorskaâ praktika*. „Russkaâ reč” nr 2, s. 65–69.
- Ślaski B. (1920): *Z dziejów marynarki polskiej*. Poznań.
- Ślaski B. (1930): *Słownik rybacko-żeglarski i szkutniczy*. „Slavia Occidentalis” IX, s. 142–291.
- Ůrov R.V. (2016): *Voенno-morskaâ terminologiâ v Ėnciklopedii voennyh i morskikh nauk (1883–1897 g.g. izdaniâ)*. „Voенno-istoričeskij žurnal” nr 7, s. 41–44.
- Wawrzyńczyk J. (1995): *Piotr Dubrowski i jego Dokładny słownik języka rosyjskiego i polskiego z 1877 roku*. „Opuscula Polonica et Russica” III, s. 95–99.
- Wierzchoń P. (2008): *Fotodokumentacja. Chronologizacja. Emendacja. Teoria i praktyka weryfikacji materiału leksykalnego w badaniach lingwistycznych*. Poznań.
- Wierzchoń P. (2009): *Dlaczego fotodokumentacja? Dlaczego chronologizacja? Dlaczego emendacja? Instalacja gazowa, parking podziemny i „odległość niezerowa*”. Poznań.
- Wierzchoń P. (2010): *Torując drogę teorii lingwochronologizacji*. „Investigationes Linguisticae” XX, s. 105–186.
- Wojtan W. (1936): *Historia i bibliografia słownictwa technicznego polskiego. Od czasów najdawniejszych do końca 1933 r.* Lwów.
- Zaruski M. (1930): *Kilka słów ogólnych o pracy Komisji Terminologicznej*. [W:] *Słownik morski polsko-angielsko-francusko-niemiecko-rosyjski*. Z. 2: *Statek żelazny (stalowy)*. Red. B. Ba-gniewski. Warszawa, s. 5–6.

